

УДК 613.81 + 398.94

Виховання тверезості в традиції народної мудрості

Ольвія Леонідівна ВИСОЦЬКА

ЛНУ імені Івана Франка, Львів. E-mail: olviv@writeme.com

1. Вступ

Як свідчать результати спеціальних історичних досліджень, наш народ, як і інші народи світу, має давні тверезницькі традиції. Проте, незважаючи на це, протягом кількох останніх століть у ньому поширювалася традиція вживання алкоголю, яка існує і сьогодні як деструктивний елемент культури. У результаті сформувалася своєрідна «алкогольна філософія», згідно з якою слід «вишити за здоров'я», «за свято», при потребі прийняти «100 грамів для хоробрості», а при нагоді «перехилити чарку за зустріч» чи з приводу від'їзду, «обмити покупку» чи початок важливої справи тощо. У багатьох народів склалася традиція, згідно з якою люди п'ють із будь-якого приводу: за зустріч з приятелями чи близькими, за знайомство з незнайомими, з нагоди народження чи смерті людини — без чарки зараз не обходиться не тільки будь-яке свято, але часто й будь-яка подія в житті.

Проте, як ми знаємо, у культурі народу завжди існувала альтернативна течія, яка протистояла цій нездоровій та згубній традиції. Вона знайшла своє вираження в народній мудрості, яка існує в усіх народів і з давніх часів. У ті часи вплив алкоголю як на організм людини, так і на її психіку ще не був дослідженим, та й через масову неписьменність населення і відсутність засобів масової інформації такі знання навряд чи могли б здобути значне розповсюдження. Проте люди знали про згубну дію алкоголю. Всі ці знання були відомі навіть неписьменним людям, з власного життєвого досвіду або з досвіду попередніх поколінь, який передавався нащадкам у вигляді народної мудрості, у т.ч. приказок і прислів'їв. Вивчення цих пластів народної культури може принести як сьогодні, так і в майбутньому немалу користь рухові за утвердження здорового та

тверезого способу життя. Відтак, дослідження подібних знань, їхній аналіз і можливості застосування у виховних цілях для формування тверезого способу життя є предметом розгляду в цій роботі.

Мета: на прикладі надбань народної мудрості різних народів дослідити знання про алкоголь і його вплив на людину, які були наявні в суспільній свідомості у минулі століття та поширювалися у вигляді прислів'їв і приказок, а також можливості їхнього застосування для формування тверезого способу життя в наш час.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання:**

- зробити огляд літературних джерел для пошуку прислів'їв та приказок, у яких йдеться про вживання алкоголю;
- здійснити їхню класифікацію за певними ознаками, а саме за окремими аспектами впливу алкоголю на людину чи спричиненими наслідками;
- здійснити аналіз отриманих даних;
- розглянути можливості та специфіку застосування цих знань для формування тверезого способу життя в сучасних умовах;
- зробити висновки з проведеної роботи.

2. Основна частина дослідження

2.1. Народна мудрість і формування тверезості

Формування тверезого ставлення до життя можна сумістити з вивченням народної мудрості. Особливо результативним такий підхід може виявитися при роботі серед учнів шкіл, які вивчають народну мудрість з курсу літератури. При організації такої роботи не потрібно нічого приховувати і замовчувати. Спочатку учням доведеться пояснити, чому певна кількість приказок та прислів'їв використовуються прихильниками вживання алкоголю. Слід розпочати з того, що, дійсно, невелика кількість таких висловлювань наявна в усній народній традиції різних народів в силу незрілості та суперечливості свідомості народних мас. Деструктивні за своїм змістом приказки могли складатися в народі, що відображає об'єктивну суперечливість народного світогляду [2, с. 4].

Як в реальному житті існують алкоголепиття і тверезість, так і в народній свідомості знайшли відображення переконання прихильників різного ставлення до вживання алкоголю. Можна дати учням таке завдання: попросити навести висловлювання, котрі їм відомі, що

вживаються прихильниками алкоголю, висловити своє ставлення до них і пояснити, чи вважають вони їх правильними. У старших класах доречно буде навіть влаштувати дискусію з цього приводу: зрозуміло, що учні будуть представляти різні точки зору, висловлювати різні думки, проте досвідченому і добре обізнаному з предметом розмови викладачу не варто боятися поразки від прихильників «алкогольної філософії». Саме в таких дискусіях у учнів формуються справді дієві, життєві переконання — вони повинні їх не тільки висловити і відстояти; найдієвішими є ті, які доводиться вистраждати.

Після цього потрібно перейти до іншої групи висловлювань — які нібито теж за вживання алкоголю, проте містять іронічний відтінок, тобто насправді мають зміст, протилежний до висловленого (з їх допомогою можна також пояснювати, що таке іронія). Скажімо, такий поширений вислів: «Нумо, хлопці, ще по склянці горілки — і до роботи» — насправді не керівництво до дії, а жарт, оскільки після випитої склянки горілки працювати неможливо. Тут теж можна попросити учнів навести відомі їм іронічні висловлювання на дану тему, а також пояснити їх. Вже на цій стадії практично у всіх випадках вчителю вдається перемогти прихильників «алкогольної мудрості» і заручитися підтримкою більшості, яка захищає позиції тверезості. Розглянувши з десяток приказок і прислів'їв з цієї групи, можна переходити до наступної.

Найчисельнішими є висловлювання, які свідчать про шкідливість вживання спиртного. Послідовно можна розглянути різні аспекти шкідливого впливу алкоголю на організм людини: набуті хвороби, узалежнення, втрачене здоров'я, скорочення тривалості життя та ін. А п'яні дебоші, бійки, каліцтва та вбивства? А насилля над близькими? А зруйноване життя, власне та інших? На жаль, багато учнів уже з власного досвіду знають все це, спостерігаючи за алкозалежними, нерідко у власних сім'ях та родинах. Можна запропонувати диспут: кого приваблює така перспектива? Заради чого варто пожертвувати здоров'ям і добрим самопочуттям, щастям та благополуччям близьких? Тут є змога переконати найзапекліших прихильників алкоголю, якщо такі все ще є серед учнів.

Після цього можна перейти до розгляду й аналізу висловлювань про соціальні наслідки пияцтва як кінцевого результату всього процесу алкоголізації: сварки та непорозуміння з близькими, бідність, зруйновані сім'ї, духовний занепад та ін. Аналізувати такі явища буде легше, знову ж таки, зі старшокласниками, проте розповісти про них

варто і учням середніх класів. Їм доведеться більше пояснювати, а старші учні в змозі все пояснити самі, хоча якщо щось їм буде важко пояснити, необхідно буде їм у цьому допомогти.

На завершення можна перейти до висловлювань прихильників «поміркованого» вживання алкоголю. Їх доцільно розглядати лише на заняттях із старшокласниками, після того, як вони отримають необхідну інформацію про те, чому навіть помірковане вживання алкоголю теж завдає чималу шкоду людині. Це найскладніша частина роботи — формування тверезницьких переконань, установки на тверезе життя. Організована з цього приводу дискусія переважно так і залишається не завершеною — багатьом учням бракує необхідного життєвого досвіду, щоб прийняти тверезницьку позицію. Заважає цьому переважно те, що вони зростають і живуть у сім'ях, де нічого не робиться без чарки. Тому формування життєвих переконань учнів триватиме і далі, не тільки поза стінами школи, але й протягом подальшого життя, після її закінчення. Головне завдання вчителя на цьому етапі полягає не в тому, щоб усі вийшли з класу після занять переконаними прихильниками тверезості (як свідчить досвід, це нереально), а в тому, щоб задати подальшому формуванню їхніх переконань правильний напрямок.

До речі, заняття з формування в учнів тверезого способу життя з використанням здобутків народної мудрості можна проводити по-різному. Якщо у них вже є достатньо знань з цього питання, варто провести тематичне заняття на таку тему. А можна в міру викладання матеріалу на різних заняттях наводити прислів'я і приказки, які підтверджують необхідність тверезого способу життя. Все залежить від досвіду викладача, його уподобань та обраної тактики проведення занять, але у будь-якому випадку це буде виправдано, корисно, внесе певну своєрідність у сам процес подання та оволодіння матеріалом й урізноманітнить його; а в найкращому випадку — викличе в учнів інтерес та мотивацію як до вивчення цієї теми, так і до навчання загалом.

2.2. Антиалкогольна традиція в народній мудрості

Як тільки вживання алкоголю увійшло в побут наших предків, в їхній свідомості сформувалися відповідні уявлення, які пояснювали чи виправдовували такий стан речей. Тому, відповідно до того, як серед народу ще з минулих століть сформувалася своєрідна традиція вживання алкоголю, вона знайшла своє відображення й у поширених

повсякденних висловлюваннях. Досліджуючи їх, можна з'ясувати, що думали наші предки з цього приводу, як ставилися до такого звичаю. Зокрема, відома низка прислів'їв та приказок, які начебто свідчать про *«користь» чи «необхідність» вживання алкоголю*. Знають їх переважно прихильники «алкогольної філософії», тобто приятелі зеленого змія:

Поки суд та діло, давайте по чарці;
 Вип'ємо лиш, щоб вдома не журилися [3, с. 506];
 Тра горло промочить;
 По одній не закушують [3, с. 507];
 Випивай до дна, щоб велика росла;
 Вип'єм по повній, бо наш вік недовгий;
 Хто не вип'є до дна, той не мислить добра;
 Вишіймо до дна, щоб не було ворогам добра [3, с. 508];
 Якби не та сивуха, загинув би козак, як муха [3, с. 512];
 Без вина свята не буває [2, с. 145];
 Хто корчму минає, той щастя не має;
 Пий, дядьку, горілку — смуток забудеш;
 То недужого питають, а здоровому наливають [3, с. 513] та ін.

Зрозуміло, що подібні висловлювання вживаються переважно для виправдання згубної звички. Тобто це — наочні зразки уявлень тих, хто «причащався» оковитою та іншими алкогольними виробами. Ці уявлення мало змінилися і сьогодні.

Серед тих, хто вживав алкоголь, залежними від нього були далеко не всі, тому варто вислухати і їхню позицію щодо предмету розгляду. Відтак, можна знайти немало висловлювань, які свідчать про *безпечність «поміркованого» вживання алкоголю*:

Не той п'яний, що наперед падає, а той п'яний, що назад падає [3, с. 513];
 Не той п'яниця, що п'є, а той, що напивається;
 Не вино, лиш п'янство проклято [3, с. 514];
 Пий, та ума не пропий [3, с. 504];
 Пити вино тільки як ліки — зберегти повагу до себе [2, с. 134];
 П'яниця проспиться, а дурень — ніколи;
 Тверезому можна з п'яним жити [3, с. 514] та ін.

Оскільки прислів'я і приказки завжди відображали вміст народної свідомості, всі думки, поширені в суспільстві, можна знайти і в подібних висловлюваннях. Кожен обирав і вживав ті чи інші з них

відповідно до власних уподобань. Але, на щастя, наведені висловлювання не мають значного поширення і не складають основу народної мудрості. Очевидно, що *деякі з цих висловів є іронічними*, тобто насправді мають зміст, протилежний до висловленого:

Пий та хвали, що б не дали [3, с. 506];
Чоловік не скотина — більше відра не вип'є;
Як ті п'яниці щодня п'ють! Добре, що ми попривикали;
Налийте другу́ю — прогнать ту́ю [3, с. 507];
Будьте здорові, як бурі корови, а я буду пить, як черкаський бик [3, с. 510];
Напився, як у лісі, а народу, як у церкві;
Гірко випить, а жаль покинуть [3, с. 511];
Люди п'ють, так честь і хвала, а ми п'єм — так стид та біда [3, с. 513];
Годі вже вдома пити — ходімо в шинок [3, с. 514];
Лучче пропить, ніж дьогтю купить;
Горілку пий та жінку бий — нічого не бійся [3, с. 515] та ін.

Як видно з наведеного, навіть з такого питання, як вживання алкоголю, думки наших предків суттєво відрізнялися. Але, незважаючи на те, що алкогольна традиція трактує алкоголь як благо, а його вживання як необхідну умову веселого, безтурботного і благополучного життя, в народі здавна було відомо про його *шкідливий вплив*. Про це свідчать наступні приказки та прислів'я:

Багато пити — мало жити [1, с. 8];
Пив не наживо, на смерть [3, с. 514];
В чарці більше людей тоне, ніж у морі [1, с. 39];
Перша чарка — на здоров'я, друга — на веселощі, третя — для сварки [1, с. 161];
Пияцтво розум з'їдає [1, с. 162];
Отак чорт п'яних бере! [3, с. 517];
Як випили варенухи, то й загинули, як мухи [3, с. 512];
Хто від чуми вцілів, той від хмелю помер [2, с. 32];
Хміль не вода — чоловіку біда;
Хміль до лихого людей зводить;
Горілка не дівка, здоров'ю злодійка [3, с. 505] та ін.

Наведені сентенції вказують на згубну дію алкоголю і біди, які він несе з собою: втрату розуму і здорового глузду, непорозуміння, скорочення тривалості життя і передчасну смерть. Навряд чи все це є тим, заради чого люди вдаються до вживання алкоголю. Відповідно, перша з соціальних функцій цих знань — інформування

людей про те, що замовчували пропагандисти вживання оковитої або узалежнені від неї. Очевидно, що за відсутності систематичної та цілеспрямованої антиалкогольної агітації народна мудрість свого часу виконувала і таку роль.

В народі було також відомо, що вживання алкоголю *змінює як психіку людини, так і її саму*, причому не в кращу сторону. Різноманітні аспекти такого впливу знаходимо у висловлюваннях:

П'яному і кози в золоті [3, с. 504];
 П'яний, як ніч [3, с. 516];
 Вино входить у серце, як тигр у ліс [2, с. 148];
 Як вип'єш дві-три, то неначе замакітриться світ [3, с. 517];
 Прощай, розуме, як з горілкою;
 Вип'є чоловік чарку — як сказиться;
 За чарку, то й за сварку;
 П'яний гірший скаженого пса;
 Сказано: п'яний, що дурний [3, с. 505];
 Людям дарма життя, аби було пиття;
 Нема й шаноби, як нема горілки [3, с. 506];
 П'яний почуває себе султаном, доки п'яний [2, с. 66];
 Вино і німого зробить солов'єм [2, с. 72];
 Та він би маму свою против [3, с. 514] та ін.

Як свідчать ці вислови, в народі не прославляли добродетельності пияків, натомість висвітлювали їхні всеможливі вади. Виходячи з наявних можливостей, вони намагалися знайти відповіді на питання, що турбували їх, зокрема про те, до чого призводить вживання алкоголю. Було відомо і те, що *алкоголь спричинює узалежнення*:

Чим більше п'єш, тим більше хочеться [1, с. 235];
 Перший кілішок, як по леду, другий, як по меду, а третій
 не питай, лише давай [3, с. 507];
 Напідпитку нема спинку [3, с. 505];
 Випити раз — добре, двічі — достатньо, тричі — біда [2, с. 73];
 Першу чарку sake п'є людина, другу чарку sake п'є вже sake,
 а третя чарка sake п'є людину [2, с. 632];
 П'є і п'є, нема йому просипу і вгаву [3, с. 514] та ін.

Зрозуміло, чому народна мудрість містить подібні застереження. Той, хто дослухався до порад колективного розуму, вчився на помилках інших, вважався мудрим.

Варто розглянути й інші аспекти проблеми, які висвітлюють такі приказки. Зокрема, про те, що *вживання алкоголю насправді нічого не дає людині*:

Чарка вина не добавить ума [1, с. 231].

Цей та інші подібні вислови спростовують думку прихильників зеленого змія про те, що у складній справі «без півлітри не розберешся», або ж потрібно обов'язково «випити за успішне завершення» будь-якої справи. Навпаки, як показував наявний досвід, вживання алкоголю здатне будь-яку справу довести до погибелі. Якщо щось погано зроблено, часто кажуть, що воно «зроблено на п'яну голову». Нерідко зустрічаються й інші слушні зауваження:

Зайве слово набридає людині, від зайвого вина віднімаються ноги [2, с. 25];

Не пий, друже — не станеш посміховиськом [2, с. 81];

Бійся поганої звички, як ворога [1, с. 13];

Як є на мед, то пий пиво; а як є на пиво, тоді пий воду [3, с. 505]
тощо.

Відомо було і про *інші небезпеки, які несе оковита*:

Що в тверезого на думці, те в п'яного на язиці [1, с. 244];

Де п'ють, там і б'ють;

Як пили, то гомоніли, а як до розщоту, то й поніміли [3, с. 512];

Хто по повній випиває, той під тином спочиває;

Хто багато п'є, сам себе поб'є [3, с. 504];

Горілка, як та дівка — хоч кого підведе;

Од пива болить спина, а од меду голова [3, с. 505];

Один день п'яним бути, а десять за голову хапатися [2, с. 132];

Коли півень п'яний, він забуває про яструба [2, с. 104];

Як п'є, то не проливає, як б'є, то добре влучає [3, с. 514];

Як вино входить — таємниця виходить [2, с. 7] та ін.

Тут шкода, якої може завдати людині алкоголь, переходить в іншу площину. На підтвердження цієї думки є низка інших приказок, як от:

Язык мій — ворог мій;

Мовчи, язичку, будеш їсти паляничку та ін.

Було відомо також, що у людини, яка залежна від алкоголю, з'являються проблеми з совістю, *занепадає духовне життя*. Тому нерідко згубну звичку пов'язували з втраатою духовних орієнтирів і цінностей та впливом нечистої сили. Переважно це проявлялося в тому, що пияк не відвідував церкву, не брав участь у духовному житті громади тощо:

П'яний свічки не поставить [3, с. 504];
 Церкву обдирає і корчму латає;
 Де в Бога корчма, а в того церква;
 Як до церкви, то й ноги болять, а як до корчми, то й в боки
 взявся [3, с. 515];
 Де Бог церкву ставить, там дідько корчму [3, с. 517] та ін.

Враховуючи те, що в нашому народі наявні давні християнські традиції, які проявлялися у глибокій релігійності, той, хто обирав замість церкви корчму, ставив себе поза громадою. Адже саме з релігійністю наші предки пов'язували переважно всі добродетності, властиві людині.

Немало є й таких прислів'їв, у яких *висвітлено соціальні умови* як причини, які породжують пияцтво, хоча нерідко з ознаками фаталізму, неминучості цього лиха:

Прийшов нестаток, випив остаток [3, с. 506];
 Як не б'єшся, а к вечору нап'єшся;
 У болоті не без чорта, в сім'ї не без п'яниці [3, с. 512];
 Не з добра чоловік зайву чарку вип'є [3, с. 513].

Тут йдеться про *злидні, що переслідують прихильників пиятики*:

Пило б ледащо, якби було за що [3, с. 506];
 Тут пити, та не тут спати: треба йому києм дати й кожух
 зняти [3, с. 517];
 Коли є вино, частіше думай про час, коли його не буде [2,
 с. 293];
 Хто п'є в борг — буде п'яним двічі [2, с. 533];
 Саке і довгий сон — найкоротший шлях до бідності [2, с. 636];
 Що пропито, в тому не ходити [3, с. 566] та ін.

Інші висловлювання вказують на те, що *людина, залежна від алкоголю, втрачає свій соціальний статус*. Це має низку негативних наслідків, оскільки вона опускається на соціальне дно:

Се не панського роду — п'є горілку, як воду [3, с. 514];
 Пропив світ за три гроші [3, с. 515];
 У корчмі немає пана;
 У шинку такий закон: запанібрата [3, с. 517];
 Скількох вино облагодіяло — не відомо, а розореним — немає
 ліку [2, с. 89];
 Зубастому звірю та п'яниці — віри немає [2, с. 125];
 Якцо спиш удень — не станеш багатим, якщо п'єш багато
 вина — не станеш знатним [2, с. 153] та ін.

Є навіть висловлювання *про труднощі боротьби з алкогольною залежністю*:

З пияцтвом урукопаш не зійдешся [2, с. 413].

Проте висловів, які б містили інформацію про певні способи подолання алкогольного uzалежнення, виявити не вдалося. Очевидно, подолання цього лиха було складним завданням і в минулі часи.

Можна зустріти й *нетипові*, проте теж цілком слухні висловлювання:

П'яний собі розум відбирає, а Бог йому знов дає [3, с. 514].

Ймовірно, тут ідеться про те, що ніколи не пізно повернутися до тверезості.

Проте всі аспекти цієї проблеми не можна висвітлити в одному, невеликому за обсягом дослідженні.

3. Висновки

1. Як в реальному житті, так і в суспільній свідомості наявне протистояння алкогольної та антиалкогольної традиції. Відповідно, у приказках та прислів'ях різних народів є вислови, що презентують обидва ці напрямки. Як і в реальному житті, між цими напрямками наявне протистояння.

2. Народні прислів'я і приказки містять інформацію про різні аспекти шкідливого впливу алкоголю на організм людини, які були відомі у різних народів світу задовго до того, як були проведені наукові дослідження з виявлення такого впливу.

3. Народна мудрість різних народів світу містить не тільки знання про згубну дію алкоголю, які були відомі з досвіду і передавалися з покоління в покоління, але й застереження для молоді та непитущих як альтернативу «філософії пияцтва», яка виникла й існує як деструктивний компонент культури.

4. Свого часу народна мудрість виконувала суспільну роль антиалкогольної пропаганди та агітації, викривала фальш «алкогольної філософії», застерігала проти вживання алкоголю, однак вона і сьогодні не втратила цього значення.

5. Висловлювання різних народів, приказки і прислів'я можна використовувати під час проведення занять з формування тверезого ставлення до життя. Народна мудрість різних народів з найдавніших часів містить надбання народної педагогіки, які, завжди залишаючись актуальними, можуть і сьогодні успішно використовуватися з виховною метою.

Як свідчать отримані результати, ця тема потребує подальшого ретельного вивчення.

- [1] Жовківський А.М., Жовківська Г.А., Івасютин Т.Д. та ін. Мудрість народна — мудрість міжнародна. — Чернівці: Рута, 2004. — 256 с.
- [2] Пословицы и поговорки народов Востока / сост. Ю.Э.Брегель; отв. ред. И.С. Брагинский. — М.: Изд-во восточной литературы, 1961. — 736 с.
- [3] Українські приказки, прислів'я і таке інше / укл. М.Номис; упоряд., приміт. та вступна ст. М.М.Пазяка. — К.: Либідь, 1993. — 768 с.